

ประเพณีก่อพระทราย: กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในเทศกาลวันไหลบางแสน

The Sand Cetiya Creating Tradition: The Process of Cultural Space Production in the Bangsaen Wan Lai Festival

เทพพร มั่งธานี (Thepporn Mungthane)¹

มนตรี วิวาสุข (Montree Wiwasukh)²

บุญรอด บุญเกิด (Boonrod Boongird)³

ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ (Pattawee Sattayavongtip)⁴

Received: November 28, 2022

Revised: March 22, 2023

Accepted: March 28, 2023

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องประเพณีก่อพระทราย: กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในเทศกาลวันไหลบางแสน มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมา คติความเชื่อ แนวคิดและรูปแบบการก่อพระทรายในเทศกาลวันไหลบางแสน 2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการอนุรักษ์ สืบทอดและสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทรายในเทศกาลวันไหลบางแสน ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลคือกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับประเพณีก่อพระทราย จำนวน 74 คน โดยเลือกแบบอัตราส่วนและสุ่มแบบเจาะจง เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย และเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า มีการสืบทอดมาตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท การก่อพระทรายมีพัฒนาการจากแบบดั้งเดิมสู่แบบเจดีย์สำคัญของไทยและแบบศิลปะร่วมสมัย ในขณะที่แนวคิดในการสร้างสรรค์พระทรายมีลักษณะเป็นพลวัต ด้านกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมพบว่าเทศบาลเมืองแสนสุขมีนโยบายสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดการกระบวนการเรียนรู้ การก่อพระทรายหลากหลายรูปแบบ ก่อให้เกิดการเรียนรู้มิติทางวัฒนธรรมจากพระทราย สำหรับแนวทางการอนุรักษ์สืบทอดและสร้างสรรค์ ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูล การสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชน การสร้างเครือข่าย ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาเพื่อต่อยอดทั้งรูปแบบและแนวคิด และการสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ประเพณีก่อพระทราย, กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม, เทศกาลวันไหลบางแสน

Abstract

The objectives of the research “The Sand Cetiya Creating Tradition: The Process of Cultural Space Production on the Bangsaen Wan Lai festival” were 1) to study the history, beliefs, concepts and patterns of sand cetiya creating during the Bangsaen Wan Lai festival; 2) to analyze the process of creating cultural space; and 3) to present guidelines for preserving,

^{1,2} สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Thai Studies Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

^{3,4} ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Religion and Philosophy, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

inheriting, and creating the sand cetiya building tradition. This study employed a qualitative research methodology. The informants included a group of 74 people involved in sand cetiya creating tradition. They were selected using ratio and random sampling techniques. The data were collected using observations, interviews, and focus group discussions. The results of the research were then presented using a descriptive analysis.

The results of research revealed that the tradition has been inherited since the settlements of cetiya worshippers in the Theravada Buddhist tradition. The patterns of sand cetiya creating has involved from the traditional patterns to the patterns based on important cetiya in Thailand and the contemporary art patterns, while the ideas of sand cetiya creating is dynamic. Regarding the process of cultural space production, it was found that Saen Suk Municipality had a policy to create physical cultural areas. This resulted in the learning process of creating sand cetiya in various patterns, and of different cultural aspects of the sand cetiya. The study suggested the following guidelines for preserving, inheriting, and creating the tradition: collecting data, raising collective consciousness of the community, establishing local wisdom network, further developing both concepts and patterns and creating space for cultural practice.

Keywords: Sand Cetiya Creating Tradition, Process of Cultural Space Production, Bang Saen Wan Lai Festival

บทนำ

พื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) เป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้มีการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม โดยนำมรดกที่สำคัญทางวัฒนธรรมประเพณีมาสร้างสรรค์ใหม่ในพื้นที่ที่ไม่ใช่แหล่งกำเนิดโดยตรง เพื่อให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม แก่ชุมชนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมและกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ตลอดจนผู้มาเยือนหรือนักท่องเที่ยว การสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมจึงเป็นการเปลี่ยนพื้นที่ที่มีการใช้งานตามปกติให้เป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (cultural lab) ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว วัฒนธรรมประเพณีจะถูกนำมาแสดง นำเสนอให้เรียนรู้อย่างมีชีวิตชีวาด้วยแนวคิด วิธีการสร้างสรรค์ เป็นการสร้างโอกาสในการเข้าถึง การเรียนรู้ การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม รวมถึงการต่อยอดเพื่อให้เกิดนวัตกรรมทางวัฒนธรรม (cultural innovation) ที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2560) ในช่วงกาลสงครามของไทย นิยมนำคติทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติสร้างสรรค์ จนเกิดเป็นประเพณีและกลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมหลายเรื่อง เช่น การทำบุญตักบาตร การทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษ การสร้างพระ โดยในแต่ละท้องถิ่นของไทยก็มีประเพณีปฏิบัติตามความเชื่อของเดิมของท้องถิ่นที่แตกต่างกันด้วย ประเพณีก่อเจดีย์ทรายในเทศกาลสงกรานต์ ถือเป็นประเพณีหนึ่งที่คนไทยนิยมปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายทั่วประเทศ เป็นประเพณีที่มีคติมาจากพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นประเพณีที่สามารถสืบค้นเรื่องราวอันเป็นต้นกำเนิดได้จากพระไตรปิฎก แล้วนำมาประยุกต์ถือปฏิบัติกันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ซึ่งเป็นประเพณีที่มาจากคติของพราหมณ์ การประยุกต์เอาคติทางพระพุทธศาสนากับคติของศาสนาพราหมณ์และความเชื่อในท้องถิ่นมาผสมผสานกันจนเป็นเอกลักษณ์ของประเพณีไทยนั้น เริ่มมีมาตั้งแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ในดินแดนสุวรรณภูมิในช่วงแรก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560)

สำหรับคติการก่อเจดีย์ทรายในช่วงเทศกาลสงกรานต์นั้น แต่เดิมถือว่าเป็นการบำเพ็ญทานโดยการขนทรายเข้าวัดและก่อเป็นเจดีย์ทรายเพื่อบูชาตามคติจากพระพุทธศาสนานิกายเจติยวาทในส่วนที่ไม่ขัดกับหลักการของฝ่ายเถรวาท คือคติความเชื่อที่ว่า การสร้างและการประดับตกแต่งพระสถูปเจดีย์เป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ (อภิชาต โพรืประสิทธิ์ศาสตร์, 2539) สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ยอมรับกันว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในดินแดนแถบสุวรรณภูมิในช่วงแรกนั้นนั้นมีทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน บางนัยถือว่าการก่อเจดีย์ทรายเป็นการนำทรายไปคืนวัด เพราะเมื่อเราไปวัดอาจมีดินทรายติดเท้าออกมาด้วยจึงควรนำไปคืน เพื่อแสดงออกถึงความเคารพในสิ่งที่ เป็นของสงฆ์ ปัจจุบันส่วนใหญ่ถือว่าการขนทรายเข้าวัดเพื่อช่วยสร้าง ซ่อมแซมถาวรวัตถุปูชนียสถาน ตลอดจนเสนาสนะต่าง ๆ ในวัด คติการก่อเจดีย์ทรายในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย อีกทั้งมีการสร้างสรรค์ต่อยอดประเพณีให้มีชีวิตชีวาและส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเรียนรู้ในท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในบางพื้นที่ก็อาจนำไปสู่การลดทอนการก่อเจดีย์ทรายลงเป็นเพียงสัญลักษณ์ของสงกรานต์เช่นเดียวกับตัวประเพณีที่ถูกลดทอนคุณค่าด้านอื่นลงให้เหลือเพียงเทศกาลน้ำ (water festival) เท่านั้น

การจัดงานในช่วงเทศกาลสงกรานต์ในพื้นที่จังหวัดชลบุรีเรียกว่างานวันไหล โดยจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวต่อเนื่องกันตลอดช่วงสงกรานต์ คือเริ่มจากการจัดงานในเขตอำเภอเมืองชลบุรี-บางแสน-บางพระ-ศรีราชา-เกาะสีชัง-พัทยา-พนัสนิคม-บ้านบึง ปัจจุบันปฏิทินงานประเพณีสงกรานต์วันไหลจังหวัดชลบุรีเริ่มประมาณวันที่ 11-20 เมษายนของทุกปี ประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน เป็นชื่อที่เปลี่ยนมาจากการจัดงานประเพณีวันไหลชายหาดบางแสน ปัจจุบันประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน จัดขึ้นในช่วงวันที่ 16-17 เมษายน ของทุกปี ในส่วนของการก่อพระทรายนอกจากจะมีคติเหมือนกับคติการก่อเจดีย์ทรายในช่วงเทศกาลสงกรานต์ทั่วไปแล้วยังมีคติเรื่องจำนวนเรื่องการก่อกองทรายให้เป็นรูปกรวยหรือเจดีย์ขนาดเล็กให้ได้จำนวนเท่ากับ 84,000 พระธรรมชั้นตรีด้วย (ภารดี มหาจันทร์ และนันทขัญญา มหาจันทร์, 2562) ปัจจุบันการก่อพระทรายหรือเจดีย์ทรายในเทศกาลวันไหลบางแสน มีการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านคติที่เป็นแนวคิดและรูปแบบตลอดจนองค์ประกอบด้านศิลปะอื่น ๆ ที่เป็นสร้างสรรค์ตามยุคสมัย ลักษณะรูปทรงเป็นพระสถูป เจดีย์ประเภทต่าง ๆ เช่น เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงพระปรางค์ เจดีย์ทรงปราสาท พระพุทธรูป และรูปทรงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา และคติความความท้องถิ่นไทยอื่น ๆ

นโยบายของรัฐช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาส่งเสริมให้เกิดพื้นที่สร้างสรรค์วัฒนธรรมที่มีส่วนในการขับเคลื่อนด้านการท่องเที่ยวและสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในรูปแบบใหม่ งานวิจัยส่วนใหญ่จึงเป็นการศึกษาตามกระแสการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและผลผลิตทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในชุมชน ซึ่งกลายเป็นกระแสหลักในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้งานวิจัยที่ศึกษามิติทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่อยู่ใน 3 แนวหลัก คือ วัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมทางความคิดและจิตสำนึก และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทางวัฒนธรรม แนวทางแรกเป็นการศึกษาแบบแผนการดำเนินชีวิตทั่วไปของชุมชนหมู่บ้านในอดีต ซึ่งเป็นวิถีวัฒนธรรมที่ชุมชนมีเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน ความสัมพันธ์ทางสังคม การเมือง ความเชื่อและภูมิปัญญา แนวทางที่สองเป็นการศึกษาจิตสำนึกที่เป็นอุดมการณ์ดั้งเดิมของชุมชน และแนวทางที่สามเริ่มเน้นวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ ศักดิ์ศรี และสิทธิชุมชนในการใช้ทรัพยากรรวมถึงการต่อสู้ทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนต่าง ๆ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2562) งานวิจัยส่วนใหญ่ยังไม่มีการศึกษาถึงกระบวนการสร้างสรรค์พื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการสร้างสรรค์ศิลปะและประเพณีทางพระพุทธศาสนาโดยตรงซึ่งให้ความสำคัญกับพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (cultural lab)

ด้วยเหตุผลข้างต้นทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาประเด็นด้านการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยเลือก ประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสนเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการปฏิบัติทางวัฒนธรรมในช่วงเทศกาลสงกรานต์ วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาความเป็นมา คติความเชื่อ แนวคิด และรูปแบบของการก่อพระทรายใน เทศกาลวันไหลบางแสน เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของประเพณีก่อพระทรายในเทศกาล วันไหลบางแสนและเพื่อนำเสนอแนวทางการอนุรักษ์ สืบทอด และสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทรายในเทศกาล วันไหลบางแสน ผลจากการศึกษาดังกล่าว นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ในท้องถิ่นภาคตะวันออกแล้ว ยังจะเป็นองค์ความรู้สำคัญต่อยุทธศาสตร์ของ เทศบาลเมืองแสนสุขในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน เพื่อเป็นแนวทางในการสร้าง ความร่วมมือของชุมชนท้องถิ่นในการสร้างสรรค์ อนุรักษ์ และสืบทอดประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน ส่งเสริมมิติด้านอื่น ๆ ของท้องถิ่น เช่น เศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในพื้นที่สังคมพหุวัฒนธรรมในภาคตะวันออก ด้านการศึกษาผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นข้อมูลเชิงวิชาการที่สนับสนุนและออกแบบงานประเพณีก่อพระทราย วันไหลบางแสน อันจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นแนวทางฟื้นฟู ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ชุมชนและเยาวชน อีกทั้งยังเป็นประโยชน์แก่หน่วยงานอื่น ๆ ที่มีพันธกิจด้านการศึกษาและ วัฒนธรรมด้วย

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปผลการทบทวนวรรณกรรมที่เป็นความรู้พื้นฐานได้ 4 หัวข้อ คือ 1) คติ ความเชื่อเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งพบหลักฐานในคัมภีร์พุทธวงศ์หมวดที่ว่าด้วยพุทธปณณกัณฑ์ ได้กล่าวถึงพระสถูปเจดีย์ของพระพุทธเจ้าในพุทธวงศ์ 25 พระองค์ ซึ่งมีขนาดแตกต่างกันไป¹ ทำให้มีการสร้าง เจดีย์ในนานาประเทศที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง 2) ประเพณีการก่อเจดีย์ทรายในประเทศไทย โดยพบว่า มีคติเรื่องการสร้างเจดีย์เป็นพุทธบูชาในหลักฐานชั้นต้นในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับการสร้างเจดีย์² ประเพณี ก่อเจดีย์ทรายที่สืบทอดกันมาในสังคมไทย เป็นการประยุกต์เอาการบูชาพระพุทธเจ้าและคติการถวายทาน คือ นำทรายมาถวายวัดหรือนำทรายมาถวายคั่นสงฆ์มาถือปฏิบัติในช่วงเทศกาลสงกรานต์ คติเรื่องประเพณีก่อเจดีย์ ทรายยังพบในประเทศเพื่อนบ้านของไทยนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเช่นกันได้แก่ ลาว เมียนมา และกัมพูชา 3) ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีสงกรานต์ถือเป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของไทยและบางประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เริ่มในวันที่ 13-15 เมษายนของทุกปี สำหรับคติทางพระพุทธศาสนา ที่ถือปฏิบัติโดยทั่วไปในวันสงกรานต์ ได้แก่ การทำบุญตักบาตรและถวายสังฆทาน การสรงน้ำพระ การบังสุกุล อัฐิบรรพชน การรดน้ำผู้ใหญ่ และการก่อเจดีย์ทราย นอกจากนั้นยังมีประเพณีการทำบุญอื่น ๆ ที่ถือปฏิบัติกันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เช่น มีการปล่อยนกปล่อยปลาเพื่อให้ชีวิตเป็นทาน รวมทั้งกิจกรรมที่สะท้อนถึงมรดก อันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นตามบริบทของชุมชนท้องถิ่น เช่น กีฬาพื้นบ้านของไทย (พิพัตน์ กระแจะจันทร์, 2559) 4) เทศกาลวันไหลในพื้นที่ภาคตะวันออก เป็นวันทำบุญขึ้นปีใหม่ในช่วงวันสงกรานต์ของชาวทะเลใน ภาคตะวันออกและภาคกลางที่มีอาณาเขตเชื่อมต่อกัน ซึ่งจะเริ่มหลังวันสงกรานต์ประมาณช่วงวันที่ 14-20 เมษายน หรือช่วงตลอด 1 สัปดาห์หลังสงกรานต์ขึ้นอยู่กับแต่ละท้องที่ เรียกกันแบบสั้นว่า “วันไหล” โดยมี กิจกรรมต่าง ๆ เช่นเดียวกับช่วงวันสงกรานต์ เดิมเรียกว่า “ประเพณีก่อพระทรายน้ำไหล” ปัจจุบันคำว่า ประเพณี ก่อพระทรายน้ำไหล เหลือเพียงประเพณีวันไหล และเรียกสั้น ๆ ว่า วันไหล เช่น วันไหลพระประแดง วันไหล พัทยา วันไหลบางแสน (ภารดี มหาขันธ, 2542)

¹ ดูรายละเอียดใน ชุ.พุทธ.(ไทย) 33/2-26/309-366.

² ดูรายละเอียดใน ชุ.เถร.อ.(ไทย) 2/3/115.

จากการทบทวนวรรณกรรมจะพบว่ามีความคิดที่เกี่ยวข้องหลายแนวคิด ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคิดหลักที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ 1) แนวคิดด้านศิลปะกับศาสนา ซึ่งถือว่าศาสนาที่เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปะจึงจะทำให้สามารถแยกแยะศิลปะทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและสังคม ตลอดจนการเชื่อมโยงไปสู่การสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนาในสังคมร่วมสมัยได้ (เทพพร มังธานี, 2563) 2) แนวคิดประเพณีประดิษฐ์ (invented tradition) ซึ่งอธิบายประเพณีที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมสมัยใหม่ส่วนใหญ่เป็นประเพณีมาจากรัฐชาติสมัยใหม่ นำมาสร้างเรื่องราวให้เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรมเดิมทำให้ดูเหมือนว่าเป็นประเพณีเก่า แต่ความจริงมีประเพณีหลายอย่างในสังคมปัจจุบันเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นาน ประเพณีประดิษฐ์จึงเป็นนวัตกรรมทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างในสังคมสมัยใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมมากกว่าประเพณีแบบจารีต 3) แนวคิดสัญลักษณ์หรือการความสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมทางวัตถุ (สัมผัสได้) (material cultural symbol) และสัญลักษณ์วัฒนธรรมที่มองเห็นได้ (visual cultural symbol) (ศิริพร ณ ถลาง, 2552) 4) แนวคิดเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งจะพบได้ในเขตเมืองที่ใช้ทุนในการสร้างเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเมือง (cultural symbolic economy of cities) บนพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น (local cultural identity) ซึ่งในกรณีนี้เป็นการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ หรือให้เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นที่จะส่งผลต่อมิติอื่น ๆ ในพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (Barker & Emma, 2016)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีข้อค้นพบ 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ คุณค่าทางจริยธรรมของประเพณีสงกรานต์ การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น มโนทัศน์ และสัญลักษณ์ในงานบุญ และพิธีกรรมประดิษฐ์ เช่น ศึกษาวิเคราะห์คุณค่า ทางจริยธรรมของประเพณีสงกรานต์ (พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ, 2553) การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น: ศึกษากรณีงานประเพณี สงกรานต์พระประแดงสมุทรปราการ (สรเกียรติ กุลเจริญ, 2558) การศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสงกรานต์ของชุมชนมอญ ตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร กับชุมชนมอญ ตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี (สุดใจ แก้วแว, 2551) และการศึกษาเรื่องมโนทัศน์และสัญลักษณ์ในงานบุญแปดหมื่นสี่พันขันธ์ ที่บ้านท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (พิเชฐ เมืองหลวง, 2554) นอกจากนั้นในส่วนของผู้ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีการศึกษาในฐานะพิธีกรรมประดิษฐ์ ได้แก่ การศึกษาการบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านซำแก อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี (ศุภพล จันทเพชร และพิทักษ์ ศิริวงศ์, 2559) ส่วนในพื้นที่อื่นพบงานวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ศึกษากรณี เพลินวาน อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (ธนวรรณ นิธิปัญญานันท์, 2558) ในส่วนของการวิจัยที่ใช้เป็นแนวคิดเพื่อศึกษาประเพณีประดิษฐ์ ได้แก่ ประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2560) ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนประเพณีพื้นบ้าน (customary of tradition) เป็นการแสดงทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าประเพณีประดิษฐ์ (invention of tradition) เพื่อใช้ประโยชน์ทางการเมืองวัฒนธรรมและบริบทการท่องเที่ยวในสังคมสมัยใหม่

จากงานวิจัยข้างต้น ยังไม่มีการศึกษาเรื่องเจดีย์ทราย มีแต่ประเด็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประเพณีประดิษฐ์ซึ่งพบได้ในหลายพื้นที่ จึงยังขาดงานวิจัยที่ศึกษากระบวนการสร้างประเพณีและการศึกษาเชิงพื้นที่ในฐานะเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมโดยตรง อีกทั้งยังไม่มี การนำประเด็นเรื่องประเพณีก่อพระทรายมาเป็นประเด็นหลักในการวิจัยในพื้นที่หาดบางแสนด้วย

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ 1) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภายใต้กระบวนทัศน์ในการวิจัยแบบวัตถุนิยมทางวัฒนธรรม (cultural materialism) ซึ่งมุ่งแสวงหาความรู้ความจริงทางวัฒนธรรมโดยเน้นศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน (phenomenology) ทั้งนี้ผู้วิจัยนำกระบวนทัศน์ดังกล่าวมาตีความปรากฏการณ์ภายใต้บริบทของพื้นที่แบบสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม (cultural relativism) ที่เห็นว่าความรู้หรือความจริงทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ความรู้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมจึงมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (subjective) มีพลวัต (dynamic) และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้จึงให้ความสำคัญกับกระบวนการที่นำเอาประเพณีพื้นบ้าน (customary of tradition) มาสู่ประเพณีประดิษฐ์ (invention of tradition) ในพื้นที่ท่ามกลางสังคมอุตสาหกรรมซึ่งไม่ใช่แหล่งกำเนิดประเพณีโดยตรง ด้วยแรงกระตุ้นจากนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจมากกว่ามิติของประเพณีตามคติเดิม แต่มีผลพลอยได้ที่สำคัญคือทำให้การสืบทอดและการสร้างสรรค์วัฒนธรรมประเพณีดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง 2) เลือกกลุ่มเป้าหมายจำแนกตามวัตถุประสงค์ ด้วยอัตราส่วน 1:3:1 และการสุ่มแบบเจาะจง รวม 74 คน จำแนกได้ดังนี้ 2.1) กลุ่มนักวิชาการและผู้รู้ในชุมชน จำนวน 9 คน จากเขตการปกครองของเทศบาลเมืองแสนสุข จำนวน 3 เขต 25 ชุมชน โดยเลือกจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของประเพณีและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องได้ 2.2) กลุ่มผู้ได้รับรางวัลพระทรายประเภทต่าง ๆ จำนวน 6 คน เลือกจากผู้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบ และสร้างสรรค์พระทราย 2.3) กลุ่มผู้ที่เป็นกรรมการจัดงานประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสนต่อเนื่องอย่างน้อย 5 ปี จำนวน 6 คน 2.4) กลุ่มผู้เป็นกรรมการตัดสินการประกวดพระทรายประเภทต่าง ๆ ต่อเนื่องมา 3 ปี จำนวน 6 คน 2.5) กลุ่มผู้เข้าร่วมประกวดพระทราย 12 คน ประกอบด้วยกลุ่มซึ่งเป็นตัวแทนของหน่วยงานในพื้นที่เทศบาลเมืองแสนสุข จำนวน 6 คน และกลุ่มผู้เข้าร่วมประกวดนอกเขตเทศบาลเมืองแสนสุข จำนวน 6 คน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่สร้างสรรค์พระทรายประเภทต่าง ๆ 2.6) กลุ่มผู้ประกอบการในพื้นที่โดยรอบ จำนวน 10 คน เนื่องจากเป็นทั้งกลุ่มผู้เข้าร่วมประกวดและในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง 2.7) กลุ่มประชาชนหรือนักท่องเที่ยวทั่วไป จำนวน 15 คน ในฐานะผู้รับชม และ 2.8) กลุ่มเยาวชนผู้มีส่วนร่วมในการประกวดก่อพระทราย จำนวน 10 คน ซึ่งเป็นผู้มีส่วนในการสืบทอดประเพณีก่อพระทรายให้ดำรงอยู่ต่อไป 3) เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured Interview) ที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดประเด็นคำถาม สร้าง พัฒนาและตรวจสอบเครื่องมือโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 4) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย จนกว่าจะได้ข้อมูลที่อิ่มตัว และตรวจสอบข้อมูลที่ได้แบบสามเส้า (triangulation) ด้านข้อมูล ด้านวิธีการวิจัย ด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลตลอดจนตรวจสอบด้านทฤษฎี 5) ใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย (analytic induction) และนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ความเป็นมา คติความเชื่อ แนวคิดและรูปแบบการก่อพระทรายในเทศกาลวันไหลบางแสน

1.1 ด้านบริบททางประวัติศาสตร์พบว่า ประเพณีก่อพระทรายในพื้นที่ที่ศึกษาเป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เนื่องจากมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ภาคตะวันออก นอกจากชาวไทยพื้นบ้านแล้ว ยังมีชาวลาว ชาวจีนจำนวนมากที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อย่างต่อเนื่องมากกว่า 6 ศตวรรษ และในส่วนของจังหวัดชลบุรียังมีชาวมอญ เขมร ญวน อินเดีย และเปอร์เซียด้วย (ภารดี มหาขันธ์ และนันท์ชญา มหาขันธ์, 2562) ในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย

เหล่านี้ กลุ่มที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทและมีคติความเชื่อเรื่องชนทรายเข้าวัด เป็นกลุ่มที่มีส่วนสำคัญต่อการสืบทอดประเพณีก่อเจดีย์ร่วมกับผู้คนในท้องถิ่น ทำให้ประเพณีก่อเจดีย์ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวพุทธในพื้นที่ (บาเพ็ญ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2564) ในยุคก่อนที่หาดบางแสนจะเป็นรู้จักของผู้คนทั่วไป หรือก่อนที่จะมีการสร้างสถานตากอากาศบางแสน ช่วงก่อน พ.ศ.2486 นั้น ผู้คนในท้องถิ่นสืบสานประเพณีก่อเจดีย์ทรายในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่วัด เนื่องจากก่อนหน้านั้นยังไม่มีผู้นำเอาประเพณีมาเพื่อเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือสร้างเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น หลังจากที่ได้เป็นที่รู้จักของผู้คนมากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2487 เป็นต้นมา ทำให้พื้นที่ชายหาดบางแสนเป็นที่รองรับการปฏิบัติทางวัฒนธรรมในช่วงเทศกาลสงกรานต์ พบว่าชื่อของประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสนนั้น เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2540 ซึ่งเป็นช่วงของกระแสของการแสวงหาอัตลักษณ์ท้องถิ่น แต่เดิมนั้นมีจัดงานประเพณีวันไหลชายหาดบางแสน เช่นเดียวกับวันไหลทั่วไป ดังปรากฏในหลักการและเหตุผลของโครงการจัดงานประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสนของเทศบาลเมืองแสนสุข (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2562) ปัจจุบันจัดขึ้นในช่วงวันที่ 16-17 เมษายน ของทุกปี ส่วนหนึ่งเกิดจากการต้องการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในท่ามกลางยุคแห่งการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคตะวันออกก่อให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าร่วมสร้างสรรค์งานประเพณี ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ (ภารดี มหาขันธ์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2564)

1.2 ด้านพัฒนาการของคติความเชื่อแนวคิดและรูปแบบการก่อเจดีย์ทรายในประเพณีวันไหลบางแสน สามารถจำแนกได้ 6 ประเด็น คือ

1.2.1 คติความเชื่อและรูปแบบดั้งเดิม คือ คติการชนทรายเข้าวัด หรือการชนทรายนำมาคั้นวัด และก่อเป็นเจดีย์องค์ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ปัจจุบันความไม่มีจำเป็นในเรื่องดังกล่าว บางวัดจึงนิยมก่อทรายเพียงกองเดียวให้เห็นว่ามีพิธีสืบทอดประเพณีและเป็นพุทธบูชาเท่านั้น เช่นเดียวกับการก่อเจดีย์ทรายในประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน เมื่อเสร็จงานก็ไม่ได้มีการนำทรายไปถวายวัดแต่อย่างใด จึงเป็นการนำประเพณีมาสร้างสรรค์ในพื้นที่เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว ในช่วงที่เทศบาลเมืองแสนสุขได้รับการยกฐานะเป็นเมืองพิเศษ (เมืองท่องเที่ยว) ในปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา (ภารดี มหาขันธ์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2564)

1.2.2 คติความเชื่อและรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ คือ ชายหาดบางแสนมีขนาดของพื้นที่เพียงพอที่จะรองรับเจดีย์ทรายจำนวนมาก สอดรับกับคติการสร้างเจดีย์จำนวนมากเหมือนกับจำนวนพระธรรมขันธุ์ ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงแก่เวไนยสัตว์ ดังคติที่ว่า ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านชนทรายมาเข้าวัด และมักก่อเป็นเจดีย์องค์ใหญ่บ้างเล็กบ้าง บางคนก่อเป็นรูปกรวยเล็ก ๆ เพื่อให้ได้จำนวนมาก ให้ได้ใกล้เคียงกับจำนวน 84,000 กอง ซึ่งเท่ากับจำนวนพระธรรมขันธุ์ ซึ่งสอดคล้องกับคติเดิมนิยมนำเอาแบบการทำทรายให้เป็นรูปกรวยหรือทรงเจดีย์ขนาดเล็ก ๆ ให้ได้จำนวนมาก เพื่อเป็นการระลึกว่าให้มีเท่ากับ 84,000 พระธรรมขันธุ์ (ภารดี มหาขันธ์ และ นันทขญา มหาขันธ์, 2562) การสร้างเจดีย์ทรายที่มีจำนวนมากในพื้นที่ชายหาดบางแสนจึงสอดคล้องกับคติดังกล่าว

1.2.3 คติความเชื่อเกี่ยวกับการประดับเจดีย์ทราย ได้รับการสืบทอดมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธรูปเจ้ารับรองว่าเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ ความเชื่อดังกล่าวถูกนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในเทศกาลวันไหลบางแสน เนื่องจากเมื่อมีการประกวดพระทราย การประดับตกแต่งเจดีย์ทรายถือเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งด้วย นอกจากจะมีการประดับตกแต่งด้วยธงขนาดต่าง ๆ ตามคติข้างต้นแล้ว ยังนิยมตกแต่งด้วยดอกไม้สดด้วย พระทรายในวันไหลบางแสน

มีการตกแต่งด้วย ธงสามเหลี่ยม ธงริ้ว หรือธงราว ธงแขวนเป็นรูปแถบยาวแบบประเภทต่าง ๆ ปัจจุบันได้มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการประดับตกแต่งเจดีย์ทรายอยู่ในองค์ประกอบอื่น ๆ ของพระทราย (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2562)

1.2.4 คติความเชื่อและรูปแบบจากเจดีย์สำคัญในยุคต่าง การก่อพระทรายในพื้นที่ชายหาดบางแสน มีการนำรูปแบบเจดีย์เจดีย์ที่สำคัญในแต่ภาคของประเทศไทยมาสร้างสรรค์เป็นเจดีย์ทรายพร้อมกับองค์ประกอบต่าง ๆ มีการนำประวัติของเจดีย์ที่สร้างมาเสนอโดยสังเขป ทำให้บรรยากาศในพื้นที่เหมือนกับพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม คือทำให้ได้เรียนรู้รูปแบบเจดีย์ ยุคสมัยของเจดีย์ คติความเชื่อและตำนานที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์สำคัญของไทย โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ประกอบกับกระแสนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ที่ผู้คนนิยมไปบูชาสักการะเจดีย์องค์สำคัญในแต่ภาคของไทยทำให้มีการนำเอาแบบของเจดีย์ยุคสมัยต่าง ๆ มาสร้างสรรค์ในพื้นที่ โดยเฉพาะเจดีย์ที่สำคัญในแต่ภาคของไทย ซึ่งส่วนใหญ่ก็นำเจดีย์แบบสุโขทัย โดยมีการนำเสนอความเป็นมาและรูปแบบเจดีย์ต่อนักท่องเที่ยวและกรรมการตัดสินพระทรายด้วย (สุทธิ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2564)

1.2.5 คติความเชื่อและรูปแบบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยที่คติการสร้างพระทรายในประเพณีวันไหล ได้รับอิทธิพลจากกระแสการสืบทอดคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับการสืบทอดตำนานท้องถิ่น ทำให้มีการนำแนวคิดที่สะท้อนความเป็นไทยเดิมมาสืบทอด ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในพื้นที่มาเสนอด้วย

1.2.6 แนวคิดและรูปแบบศิลปะร่วมสมัย เกิดขึ้นในช่วงหลังปี 2555 เป็นต้นมา เทศบาลเมืองแสนสุขได้เปิดโอกาสให้มีการสร้างสรรค์รูปแบบที่เปิดกว้างในการออกแบบพระทราย เป็นการต่อยอดจากศิลปะที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนา ซึ่งการต่อยอดดังกล่าวทำให้การก่อพระทรายไม่ได้จำกัดอยู่ในคติความเชื่อทางศาสนา ตำนานท้องถิ่นและมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดแนวคิดการสร้างพระทรายแบบร่วมสมัย ซึ่งอยู่นอกเหนือคติความเชื่อทางศาสนาและท้องถิ่น

จากพัฒนาการของพระทรายในประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน และการดำเนินงานประเพณีก่อพระทรายของเทศบาลเมืองแสนสุขข้างต้น พบว่าช่วงก่อนทศวรรษ 2540 พระทรายหรือเจดีย์ทรายจะเป็นคติความเชื่อและรูปแบบดั้งเดิม ช่วงหลังทศวรรษ 2540 เป็นต้นมามีการสร้างพระทรายตามคติความเชื่อและรูปแบบจากเจดีย์สำคัญในยุคต่าง ๆ ช่วงทศวรรษ 2550 เริ่มมีคติความเชื่อและรูปแบบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และช่วงหลังปี 2555 เป็นต้นมา ได้มีพระทรายจากแนวคิดและรูปแบบศิลปะร่วมสมัย แสดงให้เห็นว่าเทศบาลเมืองแสนสุข ได้มีการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมมาอนุรักษ์และสืบทอด ผ่านมาหลายยุคสมัยโดยไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตความเป็นสมัยใหม่

ปัจจุบันการประกวดพระทราย แบ่งประเภทตามลักษณะของกลุ่มผู้เข้าร่วมประกวด ออกเป็น 6 ประเภท คือ ก) ประเภทชาวบ้านหรือแบบดั้งเดิม ข) ประเภทหน่วยงาน ค) ประเภทโรงเรียนประถมศึกษา ง) ประเภทโรงเรียนมัธยมศึกษา จ) ประเภทชมรมและผู้ประกอบการ และ ฉ) ประเภทศิลปะร่วมสมัย สำหรับการดำเนินในปีล่าสุด (2562) ก่อนที่จะเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มีผู้เข้าประกวดก่อพระทรายกว่า 72 ราย (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2562)

2. กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของประเพณีก่อพระทรายในเทศกาลวันไหลบางแสน

การดำเนินการภายใต้ชื่อว่า ประเพณีก่อพระทราย ของเทศบาลเมืองแสนสุขนั้น พบว่ามีนโยบายและยุทธศาสตร์พัฒนาเมืองบนพื้นฐานของศิลปะและวัฒนธรรม (the city of culturalization) ที่ให้ความสำคัญ

กับการผลิตทางวัฒนธรรม (production of culture) มีการนำทุนทางวัฒนธรรม คือประเพณีก่อพระทราย มาสร้างคุณค่าและเปิดพื้นที่ให้กับประชาชนชาวบ้านและศิลปินที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสในการสร้างสรรค์ ให้เป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (economic activity) และกิจกรรมทางวัฒนธรรม (cultural activity) อยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน ดังที่ปรากฏในวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของเทศบาลเมืองแสนสุข (พ.ศ. 2561-2565) อนึ่งเทศบาลเมืองแสนสุขได้จัดสรรงบประมาณในประเพณีก่อพระทรายวันไหล บางแสน โดย แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) ส่วนที่ให้การสนับสนุนหน่วยงานเพื่อเข้าร่วมกิจกรรมและร่วมสนับสนุนให้แก่วัฒนธรรมในเขตเทศบาลและพื้นที่ใกล้เคียง จำนวน 19 แห่ง 2) ส่วนที่จัดอยู่ในงานประเพณีก่อพระทรายวันไหล บางแสน ซึ่งส่วนนี้จะงบประมาณหลักในการดำเนินงานที่ครอบคลุมทุกกิจกรรมที่จัดขึ้นในช่วงเทศกาลวันไหล โดยจัดสรรงบประมาณร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี อนึ่งการประกวดพระทรายแต่ละปี เทศบาลเมืองแสนสุขได้กำหนดเงินรางวัลพร้อมโล่รางวัลเพื่อเป็นขวัญกำลังใจและเป็นเกียรติแก่ผู้ชนะในประเภทต่าง ๆ อีกทั้งผู้เข้าประกวดทุกประเภทจะได้รับของรางวัลพร้อมเกียรติบัตรจากเทศบาลด้วย (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2561) ในช่วงปี 2563-2564 ได้ยกเลิกประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสนสองปีต่อเนื่องกัน เนื่องจากเกิดการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อมาในปี 2565 ได้มีการกำหนดให้จัดเฉพาะในส่วนที่เป็นประเพณีเพื่อเป็นการสืบสานประเพณีอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภายใต้มาตรการแนวปฏิบัติการเฝ้าระวังและควบคุมการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) อย่างเคร่งครัด

ด้านการจัดเตรียมพื้นที่ของเทศบาลเมืองแสนสุขพบว่า มีคณะกรรมการจัดงานประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน 23 ชุด มีการจัดทำข้อกำหนดสำคัญเพื่อแจ้งให้ผู้เข้าประกวดก่อพระทรายทุกกลุ่มได้ทราบได้มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนไปยังหน่วยงานงานทั้งที่เป็นภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ให้เข้าร่วมโครงการล่วงหน้าอย่างน้อย 1-2 เดือน มีการขอพื้นที่จากผู้ประกอบการ เริ่มตั้งแต่วันที่ 14 เมษายน โดยได้เตรียมทั้งทรายหยาบเพื่อเป็นฐานและทรายละเอียดใช้ในการก่อและตกแต่งเจดีย์ทราย (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2565)

การตัดสินประกวดก่อพระทรายวันไหลบางแสน เทศบาลเมืองแสนสุขได้รับความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้ที่เกี่ยวกับเจดีย์ทรายและศิลปะ ซึ่งมีประสบการณ์มาอย่างยาวนานจากหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดเมืองชลบุรี กรรมการตัดสินจึงมีที่มาหลากหลายหน่วยงาน เช่น มหาวิทยาลัยบูรพา อบจ.ชลบุรี ศิษย์เก่าเพาะช่าง กรรมการสภาวัฒนธรรม ศึกษาพิเศษ อาจารย์จากโรงเรียนในพื้นที่ทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน (ศักดิ์ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564) จากการสังเกตพบว่าการลงพื้นที่ตรวจประเมินพระทรายแต่ละประเภท บางท่านอาจจะใช้วิธีการสังเกตตั้งแต่ช่วงแรกของเพื่อให้เห็นกระบวนการสร้างสรรค์ของผู้ประกวด ในวันที่กรรมการเข้าตรวจหรือเข้าสังเกตการณ์เพื่อให้คะแนน อาจมีการสอบถามประเด็นต่าง ๆ ด้วย บรรยากาศตลอดทั้งวันของวันที่ 17 เมษายน ที่กรรมการเข้าตรวจนั้นจะคึกคักเป็นพิเศษ ผู้เข้าประกวดจะจัดแสดงพระทรายให้แก่กรรมการและนักท่องเที่ยวอย่างเต็มที่

ในส่วนของการประกวดพื้นที่ทางวัฒนธรรมในประเพณีก่อพระทรายของแต่ละประเภท พบว่า ประเภท ก กลุ่มชาวบ้านหรือพระทรายแบบดั้งเดิม รูปแบบจะเป็นการก่อกองทรายแบบดั้งเดิมที่เป็นลักษณะของเจดีย์ทรายแบบพูนทรายขึ้นให้เป็นกองเป็นทรงกองข้าวหรือทรงสูงแบบลอมฟาง อันเป็นความหมายเดิมของเจดีย์ทราย ผู้ร่วมก่อพระทรายคือช่างพื้นบ้าน หรือคนในชุมชนที่พอมีความรู้และประสบการณ์งานช่างประมาณ 3-5 คน ส่วนกลุ่มแม่บ้านมีหน้าที่ประดับตกแต่งพระทรายด้วยธงกระดาษ พวงมโหตร และดอกไม้สด โดยเฉพาะดอกบัว และดอกไม้ที่หาได้ในชุมชน ดังคำบอกเล่าว่า พวกเราก่อเจดีย์ประเภทดั้งเดิมแบบที่เคยก่อกันมา พอก่อเจดีย์ทรายเสร็จ ก็มีกลุ่มแม่บ้านมาช่วยกันทำธงทิวมาประดับพระทราย (สงคราม (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2564)

ประเภท ข ซึ่งเป็นประเภทของหน่วยงานนั้น (หน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชน เช่น บริษัท บางแสนมหานคร จำกัด องค์การบริหารส่วนตำบล ธนาครอสมสิน ฯลฯ) ผู้ประสานงานหลักมักเป็นหัวหน้าของ ส่วนงานนั้น ๆ เมื่อตอบรับไปยังเทศบาลเมืองแสนสุขว่าจะเข้าร่วมประกวดพระทรายแล้ว มีการจัดประชุมหรือ หารือกับทีมงานของหน่วยงาน ดังที่ผู้เข้าประกวดที่เป็นโรงแรมแห่งหนึ่งให้ข้อมูลว่า พอได้งานมาพวกเราเรียก ประชุมพนักงานของโรงแรมที่พอมีความรู้และเคยก่อพระทรายมาแล้ว มีทั้งพนักงานส่วนหน้า พนักงานต้อนรับ พนักงานสัมผัสภาระ พนักงานสัมผัสภาระภาคกลางคืน รวมทั้งเชฟของโรงแรมช่วยกันเลือกและออกแบบพระทราย ส่วนการประดับตกแต่ง จะมีแม่บ้านของโรงแรมช่วยตกแต่งพระทรายให้สวยงาม (วิชา (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2564)

สำหรับประเภท ค กลุ่มโรงเรียนระดับประถม และประเภท ง กลุ่มโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา พบว่า มีการดำเนินงานในลักษณะใกล้เคียงกัน โดยผู้อำนวยการของโรงเรียนโดยมอบหมายให้บุคลากรในโรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นครูที่สอนด้านศิลปะหรือครูที่สอนสังคมศึกษาเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ พอถึงขั้นตอนการ ประดับตกแต่งพระทรายจะมีผู้มีส่วนร่วมมากขึ้น ในส่วนของการขึ้นฐานและงานก่อบางช่วงเราใช้ให้นักเรียน ช่วยบ้าง แต่งานละเอียดก็ให้ผู้ที่เคยทำมาเป็นหลัก การนำเสนอนอกจากมีป้ายบอกชื่อเจดีย์และความเป็นมาแล้ว ระยะเวลาจะให้บุคลากรในโรงเรียนแต่งชุดไทยในการนำเสนอประกอบด้วย (กาญจน์ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2564) ในระดับมัธยมศึกษา มีนักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานด้านต่าง ๆ มากกว่าระดับประถม เนื่องจากมีกิจกรรมที่นักเรียนสามารถช่วยทำงานได้หลายส่วน การนำเสนอด้วยการให้มี ผู้แต่งตัวชุดไทยที่เข้ากับบรรยากาศในช่วงเทศกาลสงกรานต์ก็เป็นแนวคิดที่เราพยายามคิดขึ้นมาใหม่ ซึ่งแต่ก่อน ยังไม่นิยมกัน (เจริญ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2564)

ประเภท จ กลุ่มชมรมและผู้ประกอบการ พบว่า รูปแบบการประสานงานของชมรมและ ผู้ประกอบการขายหาดบางแสนมักเป็นรวมกลุ่มกัน เมื่อแต่ละกลุ่มได้มีการตอบรับกับเทศบาลเมืองแสนสุขใน การเข้าร่วมประกวดพระทราย ประธานกลุ่มผู้ประกอบการแต่ละกลุ่มจะให้ผู้รับผิดชอบหาช่างทำเจดีย์ทราย โดยที่ผู้ประกอบการแต่ละกลุ่มร่วมกันรับผิดชอบค่าใช้จ่ายต่าง ๆ (นภา (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2564) จะเห็นได้ว่าผู้ประกอบการเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ชายหาดบางแสนโดยตรง สิ่งที่เกิดขึ้นใน หาดบางแสน ไม่ว่าจะเป็นด้านภาพลักษณ์ของชายหาด และการเข้าถึงชายหาดบางแสนในช่วงเวลาดังกล่าว จะมีผลกระทบต่อผู้ประกอบการไม่ทางตรงก็ทางอ้อมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว การมีส่วนร่วมในประเพณี ก่อพระทรายวันไหลบางแสนของผู้ประกอบการขายหาดจึงเป็นสิ่งเทศบาลเมืองแสนสุขให้ความสำคัญ

ประเภท ฉ กลุ่มศิลปะร่วมสมัย พบว่า เป็นกลุ่มศิลปะร่วมสมัยที่สร้างขึ้นเพื่อใช้กับการสร้างสรรค์ พระทรายที่ไม่สามารถจำแนกตามประเภทข้างต้นได้ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของแนวคิดทาง ศิลปะซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการสะท้อนกระบวนการสร้างงานศิลปะในยุคปัจจุบัน นับเป็นพระทรายที่มีขนาดใหญ่ กว่าทุกกลุ่ม และพระทรายประเภทนี้ผู้เข้าร่วมประกวดมักออกแบบมาจากนอกพื้นที่ เมื่อถึงเวลาที่กำหนดให้ ติดตั้งจึงนำสิ่งที่ออกแบบไว้แล้วเข้าติดตั้งในพื้นที่ที่กำหนดให้ ผู้ที่เข้าร่วมประกวดประเภทนี้มีทั้งหน่วยงานและ ปัจเจกบุคคล ในส่วนของหน่วยงาน เมื่อหัวหน้าส่วนงานได้รับการประสานกับเทศบาลเมืองแสนสุขก็จะกำหนด แนวทางการทำงานโดยมอบหมายให้กลุ่มผู้ที่ศึกษาด้านศิลปะเพื่อออกแบบแนวคิดในการสร้างสรรค์พระทราย ในส่วนของงบประมาณจะอยู่ในงานประชาสัมพันธ์ที่ตั้งงบประมาณไว้ในส่วนของการทำนุบำรุงศิลปะและ วัฒนธรรมของหน่วยงาน (ภรณ์ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2564)

องค์ความรู้ด้านที่เกิดจากกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมข้างต้น พบว่า มี 6 ด้าน คือ 1) พระทราญแบบเจดีย์ทราญดั้งเดิม 2) พระทราญที่นำแบบมาจากเจดีย์สำคัญในภาคต่าง ๆ ของไทย 3) พระทราญที่เป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา 4) พระทราญที่เป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ 5) พระทราญที่มาจากแนวคิดศิลปะร่วมสมัยที่เป็นกระแสของสังคมปัจจุบัน และ 6) พระทราญที่มาจากแนวคิดอื่น ๆ

องค์ความรู้ที่ผู้เข้าร่วมประกวดประเภทต่าง ๆ เสนอผลผ่านรูปแบบพระทราญนั้นที่นิยมกันมากที่สุดคือ พระทราญที่จำลองแบบจากเจดีย์สำคัญในแต่ละภาคของไทย ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเจดีย์ในประเทศไทยทั้งที่สร้างขึ้นในตามแบบของยุคทางศิลปะของไทย ตลอดจนเจดีย์ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยที่สะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์ของสังคมไทยในปัจจุบัน ที่สัมพันธ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ทางสังคมไทยในแต่ละยุคสมัยด้วย

ด้านการก่อให้เกิดการเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปพบว่าบรรยากาศที่ชายหาดบางแสนมีพระทราญจำนวนมาก นอกจากจะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับสุนทรียะที่แปลกไปจากเดิมแล้ว ยังได้ซึมซับรับรู้ถึงคติความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ในพระพุทธศาสนาและแนวคิดในการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยด้วย โดยเฉพาะทำให้รู้จักเจดีย์ต่าง ๆ ในประเทศไทยมากขึ้น (วันชัย (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2565) นักท่องเที่ยวบางคนถือโอกาสพาผู้สูงอายุมาชมพระทราญที่จำลองจากเจดีย์ที่นับถืออยู่แล้ว เช่น พระปฐมเจดีย์ พระธาตุพนม พระธาตุข่อยแอ พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นต้น ทำให้เห็นภาพของผู้สูงอายุนั่งพับเพียบบรรยายภาพกับพระทราญอย่างนอบน้อม บางคนเห็นว่านอกจากได้รับชมความงามและความรู้แล้วยังถือว่าเป็นสิริมงคลที่ได้ชมพระทราญในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่ถือว่าการขึ้นปีใหม่ของไทยด้วย (สิริมา (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2565)

3. แนวทางการอนุรักษ์ สืบทอด และสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทราญในเทศกาลวันไหลบางแสน

สำหรับแนวทางปฏิบัติในการอนุรักษ์การสืบทอดและสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทราญวันไหลบางแสนนั้น จากการสนทนากลุ่มพบว่าสามารถแยกได้ออกเป็น 7 แนวทาง ได้แก่

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งด้านคติความเชื่อและรูปแบบของพระทราญเพื่อเป็นแนวทางในการเผยแพร่และการรณรงค์องค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีก่อพระทราญในกลุ่มประชาชนและเยาวชนในพื้นที่ ตลอดจนประชาชนทั่วไปที่สนใจด้วย

3.2 การสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนโดยให้ความสำคัญกับบริบทพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญและชุมชนมีวิถีชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาการท่องเที่ยวเป็นหลัก สร้างความภาคภูมิใจของชุมชนโดยการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนที่มีผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่อย่างยั่งยืนด้วย

3.3 สร้างเครือข่ายด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการสร้างสรรค์ สืบสาน อนุรักษ์และถ่ายทอดการก่อพระทราญโดยเฉพาะแก่ชุมชนและผู้ประกอบการชายหาดบางแสนซึ่งนับเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงเพื่อสร้างรูปแบบการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังเป็นการสนับสนุนสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชนด้วย

3.4 พัฒนาต่อยอดทั้งรูปแบบและแนวคิด เพื่อเพิ่มองค์ประกอบหรือปรับองค์ประกอบให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคในการก่อพระทราญและแนวคิดร่วมสมัยของการใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่าและไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

3.5 เปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมให้เกิดพื้นที่แหล่งปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (cultural lab) โดยเปิดพื้นที่จัดให้ประชาชนที่เข้าร่วมงานประเพณีก่อพระทราญวันไหลบางแสนมีส่วนร่วมในกิจกรรม

การก่อพระทรายนอกเหนือจากกิจกรรมที่ทำอยู่แล้วในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เช่น ร่วมทำพระทรายขนาดเล็ก เพื่อเป็นพุทธานุชา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการสร้างเจดีย์จำนวนมากตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

3.6 ปรับปรุงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของกระแสชุมชนในปัจจุบัน เพื่อให้การใช้พื้นที่ชายหาดบางแสนเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมในช่วงเทศกาลสงกรานต์ อยู่บนหลักการของสิทธิชุมชนท้องถิ่นหรือสิทธิในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนตามบริบทของพื้นที่และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย

3.7 แลกเปลี่ยนองค์ความรู้เรื่องเจดีย์ทรายกับท้องถิ่นอื่นของไทย และของประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเหมือนกันคือ ลาว กัมพูชาและเมียนมา เพื่อเป็นแนวทางการส่งเสริมการสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทรายในระดับชาติและนานาชาติต่อไป

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยข้างต้นเมื่อมองผ่านกระบวนทัศน์แบบวัตถุนิยมทางวัฒนธรรม (cultural materialism) จะเห็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากมิติทางจิตวิญญาณของประเพณีก่อพระทรายที่อยู่บนพื้นฐานคติความเชื่อเดิมมาสู่กระบวนการสร้างใหม่ในพื้นที่ใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสการท่องเที่ยวและกระแสการแสวงหาอัตลักษณ์ท้องถิ่นในช่วงที่ผ่านมา ประเพณีก่อพระทรายในที่พบจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากความพร้อมของพื้นที่และทุนในการสร้างสรรค์โดยมีหน่วยงานของรัฐเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักมากกว่าการขับเคลื่อนของชุมชนในพื้นที่ ความหมายของประเพณีก่อพระทรายที่พบในการศึกษาคครั้งนี้ถูกทำให้เลื่อนไหลไปไม่หยุดนิ่งหรือมีพลวัต (dynamic) ตามบริบทพื้นที่ โดยเฉพาะในด้านของพระทรายนั้น มีการสร้างความหมายเพื่อหาจุดเชื่อมโยงกับการสร้างสรรค์ทางศิลปะในปัจจุบัน ซึ่งเห็นได้จากประเพณีของผู้เข้าร่วมก่อพระทรายที่มุ่งให้ครอบคลุมถึงศิลปะร่วมสมัยด้วย กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมดังกล่าวจึงสะท้อนความเป็นสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม (cultural relativism) และยังทำให้ภาพของการนำเอาประเพณีพื้นบ้านเดิมมาสร้างเป็นประเพณีประดิษฐ์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวในสังคมอุตสาหกรรมเด่นชัดขึ้นด้วย

จากด้านบริบททางประวัติศาสตร์ของประเพณีก่อพระทรายในพื้นที่ที่ศึกษาเป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับศิลปะที่พัฒนามาอย่างต่อเนื่องในประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน และการที่เทศบาลเมืองแสนสุข ได้มีการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมมาอนุรักษ์และสืบทอด ผ่านมาหลายยุคสมัยโดยไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตความเป็นสมัยใหม่ และการพัฒนาพื้นที่ชายหาดบางแสน สะท้อนให้เห็นว่างานด้านศิลปะนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นตามเงื่อนไขของประวัติศาสตร์สังคมของแต่ละยุคสมัย (ชลธิรา สัตยวิวัฒนา, 2561) การจัดงบประมาณไปสนับสนุนกิจกรรมกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดในการจัดงบประมาณสะท้อนให้เห็นถึงการใช้เงินภาษีท้องถิ่น เพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กับพื้นที่ ซึ่งเป็นการสนับสนุนกิจกรรมที่พบได้ในเขตเมืองที่ใช้ทุนในการสร้างเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเมือง (cultural symbolic economy of cities) (Barker & Emma, 2016) บนพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น (local cultural identity) นอกจากนั้น การจัดสรรงบประมาณในการประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน นับเป็นการส่งเสริมและตอบสนองต่อกระแสการบริโภควัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่โครงการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมจะเห็นได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นการสร้างขึ้นในรูปแบบเพื่อสนองต่อการบริโภคทางวัฒนธรรมสำหรับผู้ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดียวกันและสร้างความสุนทรีย์หรือความงามในมิติทางวัฒนธรรมต่อผู้บริโภคด้วย จึงนับเป็นการนำเอาจุดแข็งของพื้นที่กับประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วบนพื้นฐานของวัฒนธรรมที่มาจากคติทางพระพุทธศาสนามาตอบสนองอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทย

ซึ่งในกรณีนี้เป็นการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ หรือให้เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะส่งผลต่อมิติอื่น ๆ ในพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งให้ความสำคัญกับการผลิตทางวัฒนธรรม (production of culture) ประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน จึงสนับสนุนเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ชายหาดที่สะท้อนเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (creative economy) มีการนำทุนทางวัฒนธรรม คือ ประเพณีก่อพระทรายมาสร้างคุณค่าและเปิดพื้นที่ให้กับประชาชนชาวบ้านและศิลปินที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสในการสร้างสรรค์ให้เป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (economic activity) และกิจกรรมทางวัฒนธรรม (cultural activity) มีพื้นฐานมาจากแนวคิดประเพณีประดิษฐ์ (invented tradition) สะท้อนให้เห็นว่าพระทรายในความหมายตามกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองแสนสุขเป็นนวัตกรรมทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างในสังคมสมัยใหม่ซึ่งมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมมากกว่าประเพณีแบบจารีต (ศิริพร ณ ถลาง, 2552)

แนวทางปฏิบัติในการอนุรักษ์การสืบทอดและสร้างสรรค์ประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน พบว่า การมีส่วนร่วมทั้งของนักท่องเที่ยวและของชุมชนในพื้นที่ในการสร้างความหมายและความสำคัญของประเพณีก่อพระทรายนั้นสอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ศึกษากรณี เพลินวาน อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในประเด็นที่ว่าความหมายของพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้ถูกสร้างขึ้นจากผู้ผลิตแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ความหมายดังกล่าวยังถูกสร้างขึ้นจากผู้บริโภคได้เช่นกัน (ธนวรรณ นิธิปัญญานันท์, 2558) และสอดคล้องกับงานวิจัยของคัชพล จันทเพชร และพิทักษ์ ศิริวงศ์ (2559) ที่ศึกษาการบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านซากแก้ว อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ที่ให้ความสำคัญกับความเข้มแข็งของชุมชนในการด้านการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม และเมื่อชุมชนเกิดการเรียนรู้และเห็นประโยชน์ต่าง ๆ ร่วมกันแล้ว จะนำไปสู่ความร่วมมือในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเอกภาพภายในชุมชน และเมื่อชุมชนมีความรู้และเห็นคุณค่าของทุนวัฒนธรรมท้องถิ่นจะนำไปสู่ความห่วงใยในสิ่งเหล่านั้น

กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน เป็นการนำเอากิจกรรมที่ชาวพุทธทำในวัดเนื่องในเทศกาลสงกรานต์มาจัดไว้นอกวัด กล่าวคือ นอกจากนำเอาคติความเชื่อที่ทำในวัดแล้วยังนำรูปแบบกิจกรรมมาสร้างสรรค์นอกวัด เพื่อให้ความรู้สึกถึงบรรยากาศในวัดในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่มีความสนุกสนานรื่นเริงและบันเทิงใจและได้รับความรู้สึกถึงแรงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องศรัทธาต่อเจดีย์ที่ถูกนำมาเป็นสร้างสรรค์บนพื้นที่ชายหาดบางแสนซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมและเอื้อต่อการสร้างสรรค์เจดีย์ประเภทต่าง ๆ ที่ทำให้ชุมชน องค์กร หน่วยงาน ทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชนมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง การสร้างสรรค์พื้นที่ดังกล่าวให้มีเจดีย์ทรายหลากหลายชนิดนับเป็นสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ดี จึงเป็นการสร้างสรรค์พื้นที่ให้สอดคล้องกับช่วงเทศกาลสงกรานต์ได้อย่างลงตัว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากหาดบางแสนตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกท่ามกลางของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีธุรกิจหลายด้านที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น ธุรกิจโรงแรม ร้านอาหาร ธุรกิจบริการด้านการท่องเที่ยว มีระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานการท่องเที่ยวทำให้เกิดการประดิษฐ์สร้างประเพณีด้วยฐานคิดที่มีลักษณะเป็นวัตถุนิยมทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเด็นนี้นับเป็นเรื่องท้าทายในเชิงอุดมการณ์และระดับนโยบายว่าจะดำรงคุณค่าทางวัฒนธรรมในบริบทพื้นที่ดังกล่าวอย่างไร

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากผลการวิจัยข้างต้นยังไม่พบความเคลื่อนไหวของชุมชนในประเด็นดังกล่าวที่ชัดเจน หน่วยงานจึงควรมีนโยบาย ดังนี้

- 1) การเปิดพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (cultural lab) ที่นักท่องเที่ยวหรือประชาชนทั่วไปสามารถเข้าร่วมกิจกรรมสร้างสรรค์บนพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
- 2) ส่งเสริมพื้นที่เมืองหรือชุมชนศิลปวัฒนธรรมเพื่ออนุรักษ์ ถ่ายทอดหรือส่งต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต (living cultural heritage)

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

จากผลการวิจัยข้างต้น ควรมีการศึกษาประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) การนำทุนวัฒนธรรมมาสร้างสรรค์และการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่
- 2) ควรมีการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบฐานข้อมูลทางวัฒนธรรมของถิ่น เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการพัฒนาและสร้างสรรค์ประเพณีบนพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
- 3) ควรมีการศึกษารูปแบบของการสร้างศิลปะและวัฒนธรรมสู่อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่และขยายครอบคลุมพื้นที่โครงการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) อนึ่งควรศึกษาในเชิงลึกต่อไปในประเด็นเรื่องการนำประเพณีที่แต่เดิมอยู่ในพื้นที่ของวัดหรือศาสนสถานมาสู่แหล่งท่องเที่ยวสาธารณะจะมีผลต่อมิติทางวัฒนธรรมอย่างไร

รายการอ้างอิง

- กาญจน์ (นามสมมติ). (2564, 28 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- คัชพล จันเพชร และพิทักษ์ ศิริวงศ์. (2559). การบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านซากแก้ว อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี. *วารสารวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 10(1), 111-121.
- เจริญ (นามสมมติ). (2564, 28 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- ชลธิรา สัตยวิวัฒนา. (2561). *ด้า แถน กำเนิดรัฐไท สวรรากต้นตอ คนไท ชุมชนไท-ลาว และความเป็นไท/ไต/ไทย*. ชนนิยม.
- เทพพร มังธานี. (2563). ศิลปะทางศาสนา: แนวคิดพื้นฐานและแนวทางการศึกษา. *วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 5(1), 19-33.
- เทศบาลเมืองแสนสุข. (2561). *แผนพัฒนาท้องถิ่น (2561-2565)*. เทศบาลเมืองแสนสุข.
- เทศบาลเมืองแสนสุข. (2562). *โครงการประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน*. เทศบาลเมืองแสนสุข.
- เทศบาลเมืองแสนสุข. (2565). *โครงการประเพณีก่อพระทรายวันไหลบางแสน*. เทศบาลเมืองแสนสุข.
- ธนวรรณ นิธิภานันท์. (2558). *กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาเพลินวาน อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์*. [ดุชนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- นภา (นามสมมติ). (2564, 28 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- บำเพ็ญ (นามสมมติ). (2564, 28 เมษายน). สัมภาษณ์.

- ปฐุม หงส์สุวรรณ. (2560). *ประเพณีประติษฐานในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง*. โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- พระครูสิริรัตนาวุธ และคณะ. (2553). *การศึกษาคุณค่าทางจริยธรรมของประเพณีสงกรานต์*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บรรณาธิการ). (2559). *สาदनําสงกรานต์วัฒนธรรมร่วมรากของเอเชีย*. โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนา.
- พิเภก เมืองหลวง. (2554). *มโนทัศน์และสัญลักษณ์ในงานบุญแปดหมื่นสี่พันขันท์ ที่บ้านท่าม่วง อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด: การศึกษาในฐานะพิธีกรรมประติษฐาน*. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ภรณ์ (นามสมมติ). (2564, 15 ธันวาคม). สัมภาษณ์.
- ภาวดี มหาขันท์ (บรรณาธิการ). (2542). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดชลบุรี*. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี.
- ภาวดี มหาขันท์ และนันท์ชญา มหาขันท์. (2562). *ความหลากหลายทางนิเวศวัฒนธรรมบางปลาสร้อย: รากฐานและภูมิพลัง จังหวัดชลบุรี*. ปรินทร์ไอโซน.
- ภาวดี มหาขันท์. (2564, 23 ธันวาคม). สัมภาษณ์.
- ยงยุทธ ชูแว่น. (2562). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย*. ยิปซี กรุ๊ป.
- วันชัย (นามสมมติ). (2565, 17 เมษายน). สัมภาษณ์.
- วิชา (นามสมมติ). (2564, 30 เมษายน). สัมภาษณ์.
- ศิริพร ณ ถกลาง. (2552). *คติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศักดิ์ (นามสมมติ). (2564, 25 มกราคม). สัมภาษณ์.
- ศรีศักร วลิลโถม. (2560). *พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย*. มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธ์.
- สงคราม (นามสมมติ). (2564, 15 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- สรเกียรติ กุลเจริญ. (2558). *การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น: ศึกษากรณีงานประเพณีสงกรานต์พระประแดง สมุทรปราการ*. [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา].
- สิริมา (นามสมมติ). (2565, 17 เมษายน). สัมภาษณ์.
- สุดใจ แก้วแว. (2551). *การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสงกรานต์ของชุมชนมอญ ตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครกับชุมชนมอญ ตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช].
- สุทธิ นามสมมติ. (2564, 25 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). *พระพุทธศาสนาในมหาน*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Barker, C., & Emma, A. (2016). *Cultural studies*. Sage.